

BABAI ZSÓFIA*

Tanulmánykötet a magyarországi németek aktuális kérdésköreiről

Phd-hallgatók széleskörű kutatási eredményei

Knipf-Komlósi Elisabeth – Müller Márta (Hrsg.): *Spracheinstellungen, Spracherhalt durch Schule, Identität-Neuere Untersuchungen zur Sprache der Ungarndeutschen*. (Nyelvi attitűdök, az iskolai oktatás szerepe a nyelvmegtartásban, identitás- a magyarországi németek nyelvének újabb kutatásai.) Budapest: ELTE Germanisztikai Intézet, 2021. 202 oldal, [Budapester Beiträge zur Germanistik, Band 83.]

A Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta szerkesztésében megjelent kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem *Budapester Beiträge zur Germanistik* című német nyelvű sorozatának 83. darabja. Az ELTE Nyelvészeti Doktori Iskolája hallgatóinak tanulmányait tartalmazza, amelyeket egy 2021. február 26-án Budapesten megtartott workshopon mutattak be. A szerkesztők előszavával és bevezető tanulmányával kezdődő mű hét doktorhallgató magyarországi németek kutatásához kapcsolódó tanulmányát adja közre. A kötet három tematikai blokkra osztható fel: 1. Nyelvi attitűdök, a beszélőközösségek tagjainak nyelvükhöz való viszonyulása; 2. Identitás és nyelv; 3. A kétnyelvűség iskolai kontextusban.

A tanulmányokból kiderül, hogy a fiatal germanisták kutatási tevékenységüket olyan témáknak szentelik, amelyeknek vizsgálata nemcsak magyarországi, hanem nemzetközi viszonylatban is jelentőségteljes, így lehetővé válik a magyarországi helyzet összevetése más országokban élő kisebbségekével, s a kutatási terület még komplexebb és érdekesebb lesz.

A kötet szerkesztői, Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta, mindketten az ELTE Germanisztikai Intézete Német Nyelvészeti Tanszékének oktatói, a többnyelvűség, nyelvpedagógia, valamint a magyarországi német kisebbség

* A szerző a Soproni Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Karának oktatója, a Német nemzetiségi óvodapedagógus szakirány felelőse. Email: babai.zsofia@uni-sopron.hu

oktatáspolitikájának nemzetközileg elismert kutatói, és rendkívül jelentős, széles körű kutatásokat végeznek a magyarországi német nemzetiség nyelvi attitűdjeivel, nyelvmegőrzésével, identitásának kérdéseivel kapcsolatosan, amelyek jelen kötet tematikáját is meghatározzák.

Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta *Zwischen Vitalität und Aufgabe. Dynamische Aspekte in der Sprache der deutschen Minderheit in Ungarn* (Vitalitás és feladat. A magyarországi németek nyelvének dinamikus aspektusai) című nyitó tanulmánya készíti elő a kötetbe emelt tárgyköröket, s megadja a tanulmányok tematikai irányát. A szerzők tanulmányuk első fejezetében rövid áttekintést adnak a magyarországi német kisebbség történetéről, számba véve történetük legfőbb fordulópontjait az 1941 és 2011 közötti népszámlálások tükrében.¹ A második fejezetben a magyarországi németek mai helyzetének társadalomtörténeti hátterére világítanak rá. Ebben a viszonylatban a német kisebbségnek a II. világháború utáni nagyarányú kiűzését és az itt maradtak azt követő elnyomását a legmeghatározóbb fordulópontoknak tekintik, amelyek következtében felbomlott a német nyelvű települések homogenitása, a kisebbség elvesztette kollektív identitástudatát és összetartó kommunikációs hálózatát. A német földrajzi nevek 2011-es bevezetését fontos pozitív irányú változásként említik, mellyel megteremtődött az identitás újraélesztésének és a helyi tájszólások presztízsemelkedésének lehetősége. A harmadik fejezetben az általuk meghatározott öt generáció nyelvhasználatában bekövetkezett változásokat írják le, ami elengedhetetlenül szükséges a nyelvi viselkedés, a nyelvválasztás és a nyelvi kompetencia, illetve a magyarországi németek jelenlegi helyzetének megértéséhez. A folyamat fontos tényezője a nyelvi kontaktus, amely manapság mind a szóbeli, mind az írásbeli nyelvhasználatban a magyar nyelvből származó transzferhez és gyakori kódváltáshoz vezet. A tanulmányban a kisebbségi nyelv beszélőinek saját nyelvükhöz fűződő viszonyával kapcsolatos véleményeket is olvashatunk, amelyekből látható, hogy mind a kétnyelvűség, mind a szilárd kétnyelvű identitás erősíti a nyelvi tudatosságot, és a saját nyelvi kompetencia jobb megítéléséhez járulnak hozzá. A negyedik fejezetben bemutatják a kisebbségi iskolai nyelvoktatás típusait, és kiemelik a kétnyelvű iskolák nyelvmegőrzésben, valamint az asszimilációval szemben betöltött szerepét. Az asszimilációval párhuzamosan jelentős pozitívumnak tartják a magyarországi német kisebbségben meglévő igényt a nyelv és a kultúra megtartására és revitalizációjára, amely a növekvő mobilitásban, a magyarországi német és németországi, illetve ausztriai települések, intézmények közötti partnerkapcsolatokban nyilvánul meg. Ezek szerepét azért hangsúlyozzák, mert olyan nyelvi szituációkat teremtenek, amelyek lehetővé teszik a beszélt nyelv gyakori használatát.

¹ A tanulmány 2018-ban készült, és ebben a kötetben másodszer jelent meg, a bibliográfiát, az adatokat és forrásokat a szerzők csak részben aktualizálták.

Az első tematikus blokk két tanulmányt tartalmaz a nyelvi attitűdökkel kapcsolatban. Miskei-Szabó Réka tanulmányában (*Ergebnisse eines Pilotprojekts: Einstellungen von [angehenden] PädagogInnen gegenüber der deutschen Sprache und Mehrsprachigkeit / Egy pilot project eredményei: [leendő] pedagógusok német nyelvvel és többnyelvűséggel kapcsolatos attitűdjei*) egy pilot project eredményeit mutatja be, amelyet leendő és gyakorló iskolai és óvodapedagógusok körében végeztek el. A projekt célja a megkérdezettek német nyelvvel és a többnyelvűséggel szembeni attitűdjének feltárása volt. A szakmacsoport kutatása azért releváns, mert az óvodákban és általános iskolákban dolgozó pedagógusok a német nyelv és kultúra, a többnyelvűség képviselőiként jelentős hatással vannak a következő generáció nyelvtudására és nyelvi attitűdjére. Az empirikus kutatásnak további célja volt, hogy az eredmények alapján tantervi javaslatokat fogalmazzon meg a pedagógusképzés számára. A tanulmány második részében a szerző az attitűdkutatást mutatja be, az attitűdök leírására szolgáló modellekből kiindulva, konkrét példák segítségével, hazai és nemzetközi kontextusban, harmadikban pedig egy 2020-ban online elvégzett kérdőíves kutatás eredményeit, amelyből kiderül, hogy a német nemzetiséghez tartozás meghatározásában a családi háttér, a múlt tisztelete, a hagyományápolás, a magyarországi német kultúrához való kötődés és a leendő munkahely a meghatározó tényezők. A kutatásban a német nyelv három sztenderd változatával szembeni attitűdvizsgálatra is sor került. Bár a megkérdezetteknek az osztrák némettel van a legtöbb tapasztalatuk, az eredmények azt mutatják, hogy a németországi németet értékelték a legpozitívabban. A tanulmány harmadik fejezete a megkérdezettek két- és többnyelvűséggel szembeni attitűdjeit tárgyalja szövegek és szituációk segítségével. A felmérés során kiderült, hogy a megkérdezettek többnyelvűség-meghatározásában a gyermekkorban elsajátított nyelvi kompetencia a legjelentősebb tényező. Ebben a fejezetben a szerző a felmérésben részt vevő személyek véleményét is bemutatja a német nyelv magyarországi és európai jövőjével, valamint a német kisebbség magyarországi szerepével kapcsolatban. A befejező részből megtudhatjuk, hogy a kutatás még kérdéseket vet fel, a mérési eszköz revízió alá kerül, és a kérdőívben módosítások végrehajtására, az interjúk kibővítésére kerül sor.

Waldhauser Szimonetta (*Dialektgebrauch und Sprachienstellungen der Ungarndeutschen im Ungarischen Mittelgebirge-Ergebnisse einer Pilotstudie / A Dunántúli középhegységben élő németek tájszólás használata és nyelvi attitűdjei-egy pilot project eredményei*) egy terepkutatásról ír, amelyben magyarországi németeknek a magyarországi német dialektusokkal és beszélőikkel szembeni attitűdvizsgálatát végezte el két korcsoportban. A kutatás alapját Komlósiné Knipf Erzsébet és Müller Márta 2015-ös, valamint Miskei-Szabó és Müller 2017/2018-as attitűdvizsgálatai képezték, melyeknek eredményeit tanulmányában szintén bemutatja. Waldhauser 2020-ban a Dunántúli-középhegységben végezte el kérdőíves felmérését az attitűdök vizsgálatára. Bár a megkérdezettek többsége tartós

és szilárd nyelvjárássmerettel rendelkezik, a kutatás eredményei mégis hanyatlásra utalnak. Ezzel szemben a megkérdezettek minden lehetőséget kihasználnak a nyelv és a kultúra megőrzésére, ahol a nyelvjárást használhatják, és más településekből származó magyarországi német beszélőkkel találkozhatnak. A nyelvvel és beszélőivel kapcsolatos attitűdvizsgálatban a megkérdezettek legnagyobb része a saját lakóhelyének nyelvjáráshoz nagyon pozitívan viszonyul, azt az összetartozás megtestesítőjének tartja. A kutatás további figyelemfelkeltő eredménye a magyarországi német nyelvjárások jelenének és jövőjének megítélésére vonatkozóan az, hogy a megkérdezettek szükségesnek tartják a nyelvjárási iskolai oktatásának bevezetését. Ez valóban fontos lenne, annál is inkább, mert a megkérdezettek többsége tart attól, hogy a nyelvjárási szerepe a jövőben csökkenni fog, sőt, a kihalás veszélye is fenyegeti, mert a családokban csak ritkán örököltik tovább.

A második tematikus blokkban két tanulmányt olvashatunk az „Identitás és nyelv” témakörében.

Szívós István tanulmányában (*Identität und Diskursanalyse / Identitás és diskurzuselemzés*) a diskurzus és az identitás kérdésével foglalkozik, hangsúlyozva az identitás fogalmának komplexitását. Három fontos kérdést fogalmaz meg: 1. Lehet-e definiálni az identitást? 2. Milyen különbségek figyelhetők meg a különböző generációk identitásában? 3. Milyen kapcsolatban áll egymással az individuális és a közösségi identitás, és hogyan lehet őket megkülönböztetni? Identitásfogalmában Brubaker és Cooper definíciójára támaszkodik. Tanulmányában az identitás 'erős' és 'gyenge' definícióját elemzi, és rávilágít annak temporális jellegére is. Megvizsgálja továbbá a kollektív és individuális identitás viszonyát, és részletes elemzésnek veti alá Tajfel és Turner szociálisidentitás-elméletét. A tanulmány negyedik fejezetében az etnikai identitást, annak problémakörét veszi átfogóan górcső alá, és feltárja az identitás konfliktusait. Szívós Brenner, Erb, Manherz, Komlósiné Knipf és Müller kutatásai alapján felállít egy listát az etnikai identitás legfontosabb jellemzőiről. Megfogalmazza a fiatal magyarországi németek etnikai-identitás-megőrzésének nehézségét, amelyhez Bindorffer dunabogdányi német beszélőközösségben végzett kutatásai alapján jutott el. Tanulmányával új nézőpontot nyit a magyarországi németek identitáselemzésének vizsgálatában.

Sós Gabriella („*Hauptsache, wir können uns verständigen...*”² – *Interdisziplinäre Voruntersuchungen zur saisonalen Arbeitsmigration von ungarndeutschen Frauen aus Südburgarn in den deutschen Sprachraum / „Az a fő, hogy meg tudjuk egymást érteni”* – Dél-magyarországi német nők német nyelvterületre irányuló szezonális munkaerőmigrációjának interdiszciplináris előkutatásai) című tanulmányában nagyon aktuális témával foglalkozik, mégpedig a dél-magyarországi német nemzetiségi nők német nyelvterületre irányuló munkamigrációjával. A szerző tanulmányának első fejezetében a migráció politikai, gazdasági és társadalmi okait

² Az idézetet K.N.-nel végzett interjúból jegyezte fel a szerző 2021. július 3-án, vö. Sós, 2021. 99.

vizsgálja, és felvázolja az 1989–90-es rendszerváltozás óta egyre erősödő migráció motiváló tényezőit, amivel a kutatási területnek interdiszciplináris jelleget kölcsönöz. A tanulmány relevanciáját növeli, hogy abban magyarországi német nemzetiségi nők nyelvtudományi és szociolingvisztikai szempontú vizsgálatára kerül sor, amire még nem volt példa. A szerző tanulmányának első fejezetében a dél-magyarországi németek munkamigrációjának történetét, motiváló tényezőit mutatja be, és felvázolja a kutatásban szereplő nők nyelvi helyzetét. A második fejezetben a német nyelvi kompetencia előnyeiről, a vizsgált személyek nyelvi viselkedéséről és nyelvi attitűdjéről ír. 2021. november 10-ig 24 településről 54 magyarországi német nemzetiségi nő igazolta részvételét a kutatásban, akik a házi gondozásban vagy a mezőgazdaságban dolgoztak, illetve dolgoznak valamelyik német nyelvű országban. A kutatás a kötet megjelenésekor még nem fejeződött be, további kutatásokat vetített előre a szerző azzal kapcsolatban, hogy milyen nyelvi és kulturális változásokat idézett elő a német nyelvterületen való tartózkodás a nők életében.

A „Kétnyelvűség iskolai kontextusban” címet viselő harmadik tematikus blokkhoz három tanulmány tartozik. Kovács-Deé Katalin (*Reflexionen von NationalitätenschülerInnen zur geschriebenen Sprache im Deutschunterricht / Német nemzetiségi tanulók oktatásban szereplő írott nyelvvel kapcsolatos reflexiói*) című tanulmányából kiderül, hogy a kétnyelvű nemzetiségi gimnáziumok tanulói milyen nehézségeket tapasztaltak a nyelvtan tanulásával kapcsolatban a jelenléti és távoktatás során. A szerző az empirikus részben egy online-felmérés eredményeit mutatja be, melyet a 9–12. évfolyamos tanulók között végzett a nyelvtan tanításával és a nyelvtani hibaforrásokkal kapcsolatban. Bemutatja ezenkívül egy, a 9. évfolyam 55 tanulója között végzett kutatás eredményeit is. A kutatás során kiderült, hogy a tanulók a nyelvtant és a helyesírást tartják a nyelvhasználat legfontosabb alkotóelemeinek. A tanulóknak az a véleménye, hogy az oktató jelenléte az egyik legfontosabb feltétele a nyelvtanulásnak, illetve az eredményes tanulás fő kritériuma, megfelelő és szükséges formája több okból is a jelenléti oktatás. A fordítási feladatokat hasznosnak tartják, mert az eredményes idegennyelvtanuláshoz nagymértékben hozzájárulnak, ugyanis az írott nyelvben automatizálódhatnak a nyelvtani struktúrák és a szókincs.

Gombkötő-Kemény Krisztina tanulmányában (*Zum Problemfeld der Trennung zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Deutschunterricht an ungarndeutschen Nationalitätengymnasien / A szóbeliség és írásbeliség elválasztásának németoktatás során megnyilvánuló problémaköre a német nemzetiségi gimnáziumokban*) a szóbeliség és írásbeliség mediális és koncepcionális szintű elválasztásának a magyarországi német nemzetiségi oktatásban fennálló problematikájával foglalkozik. Az első elméleti részben a medialitás és koncepcionális alapfogalmát és a beszélt nyelv kutatásának modelljeit mutatja be, valamint a beszélt nyelv és a német mint idegen nyelv tantárgy kutatásának kapcsolódási pontjaira világít rá. Járulékosan megvizsgálja, hogy a nemzetiségi tanulók hogyan tudnak különbséget tenni az írásbeliség

és a szóbeliség között mediális és koncepcionális szinten. Kutatásának célja az volt, hogy megvizsgálja, a nemzetiségi tanulók tudatában vannak-e a beszélt és írott nyelv közötti különbségeknek. Az eredmények azt mutatják, hogy az oktatásban a szóbeliséget az írásbeliségtől csak mediális szinten különböztetik meg. Ezek az eredmények is arról a Fiehler³ által leírt problémáról tanúskodnak, hogy az idegennyelv-oktatás főként szavakat, az írott nyelv mondatait és a sztenderd nyelv szabályait tanultatja meg a tanulókkal, és elhitheti velük, hogy ezt a változatot beszélik a hétköznapiakban. Ezért fontos, hogy a szóbeliség és az autentikus nyelvhasználat szempontja a tankönyvekben nagyobb hangsúlyt kapjon. A szerző Vorderwülbecke⁴ kutatásaira hivatkozik, amelyek szintén bizonyítják, hogy a német mint idegen nyelv tanításában az írásbeliség túlzottan hangsúlyos, a tanulóknak „tankönyvi nyelvet” közvetítenek. A szerző megállapítja, hogy a német nemzetiségi oktatásban a német sztenderd írásbeli nyelv szabályait tartják szem előtt. Gombkötőné 12. osztályos nemzetiségi diákok körében végzett felméréséből ezzel szemben kiderül, hogy a tanulók nem az írott, hanem az autentikus nyelv normáihoz szeretnének igazodni, és a beszélt nyelvet pozitívabban és fontosabbnak ítélik meg, mert az véleményük szerint hasznosabb. A kutatás keretében a szerző olyan tanterveket is elemzett, amelyekben a szóbeliség és írásbeliség koncepcionális szinten történő elválasztására vonatkozóan nem talált explicit módon megfogalmazott tantervi célmeghatározásokat. Végső konklúziójában megállapítja, ha a beszélt nyelv sajátosságainak több figyelmet szentelnének, a tanulók jobban ismernék az írott és beszélt nyelv sajátosságait, és jobban el tudnák őket különíteni egymástól.

Nagy Viktória tanulmányának (*Angewandte linguistische und sprachpädagogische Aspekte der Kompetenzmessungen in den deutschen Nationalitätenschulen / A német nemzetiségi iskolákban végzett kompetencia-felmérések alkalmazott nyelvészeti és nyelvpedagógiai aspektusai*) alapját Komlósiné Knipf Erzsébet helyzetelemzése képezi, mely szerint a magyarországi németek előrehaladott asszimilációja miatt az iskolai oktatás kulcsszerepet játszik abban, hogy a német kisebbség nyelvének és kultúrájának továbbadásához a színvonalas tanulási hátteret biztosítsa, és a tanulóknak a némettel kapcsolatban pozitív tanulási tapasztalatokat nyújtson.⁵ Nagy tanulmányában német nemzetiségi általános iskolákban oktató

³ Reinhard Fiehler 2013-ban megjelent tanulmányában (Fiehler, Reinhard: Die Besonderheiten gesprochener Sprache-gehören sie in den DaF-Unterricht? In: Moraldo, Sandro M. – Missaglia, F. (Hrsg.): *Gesprochene Sprache im DaF-Unterricht. Grundlagen-Ansätze-Praxis*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2013. 19–38.) a beszélt nyelv sajátosságaival foglalkozik, és a német mint idegen nyelv oktatásában betöltött szerepét vizsgálja.

⁴ Vorderwülbecke, Klaus: Sprache kommt von Sprechen – Gesprochene Sprache im DaF-Unterricht. In: Chlosta, Christoph – Leder, Gabriela – Krischer, Barbara (Hrsg.): *Auf neuen Wegen. Deutsch als Fremdsprache in Forschung und Praxis*. Göttingen: Universitätsverlag, 2008. 275–292.

⁵ Knipf-Komlósi, Elisabeth: *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. An Beispiel des Deutschen in Ungarn*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2011.

némettanárok nyelvi kompetenciamérésekkel kapcsolatos tapasztalatait mutatja be. Az első, elméleti részben áttekintést nyújt a magyarországi németek nyelvi helyzetéről, jelenlegi oktatásügyéről. A tanulmányban részletesen kifejti és tisztázza a kompetencia fogalmát a magyarországi német oktatásügyre vonatkozóan, elemzi annak három definícióját, s felvázolja a Magyarországon végzett idegen és célnyelvi kompetenciamérések történetét. Ráirányítja a figyelmet a kompetenciamérésekkel kapcsolatos jogellenes helyzetre. Az elmúlt időszakban sok nemzetiségi iskola helytelenül értelmezte a NAT idegen nyelv fogalmát, ezért tanulói a nem nemzetiségi iskolák németet csak 4. osztálytól idegen nyelvként tanulóival azonos kompetenciafelméréseken vettek részt. Mivel a NAT 2020-as verziója pedig nem határozza meg a nemzetiségi iskolákban tanítandó első idegen nyelvet, ez a helyzet minden bizonnyal továbbra is fennmarad, és a felmérések a jövőben sem fognak hiteles eredményt mutatni. Tanulmányában foglalkozik a különböző nyelvi tesztek makro- és mikroszintű hatékonyságával és funkcióival. A tanulmány második részében megfogalmazza kutatási kérdéseit és hipotéziseit. A 2020-ban felső tagozatos pedagógusok körében elvégzett online felmérés eredményei szerint a megkérdezettek a német nyelvben végzett kompetenciaméréseket egyértelműen fontosnak tartják, mert azoknak mind az egyéni pedagógiai munkára vonatkozóan, mind intézményi szinten pozitív hatásai vannak. A megkérdezett oktatók a kompetenciamérés előkészítő szakaszában az oktatási tevékenységüket fokozott mértékben végezték kompetenciaorientáltan. A megkérdezettek 70%-ának az a véleménye, hogy fontos lenne kidolgozni egy speciális kompetenciamérést a magyarországi német oktatás számára, amellyel a jogellenes helyzet elkerülhető lenne, és a mérések megbízható információkat szolgáltatathatnának a tanulók nyelvi szintjéről.

A bemutatott tudományos kötet mind elméleti, mind gyakorlati szempontból értékes kiadvány, mert a szerzők a felvázolt témák elméleti háttérét széleskörű és átfogó kutatásaikkal egészítették ki, melyek jelentős mértékben kibővítik a magyarországi német kisebbség legfontosabb kérdéseinek vizsgálatát, és új szempontokat adnak a további kutatások számára. A mű mind leendő, mind gyakorló pedagógusoknak, leendő germanistáknak, a magyarországi németek oktatásügyével foglalkozó oktatáspolitikusoknak, szakembereknek fontos olvasmány, mert a tanulmányokban bemutatott kutatásokból az oktatói, kutatói tevékenység számára további kiindulópontokat meríthetnek.